

13. Франко І. Твори в двадцяти томах. – К., 1954. – Т. XI.
14. Франко І. Зів'яле листя. Лірична драма / Пер. польс. мовою К. Ф. Ангельської; Пер. рос. мовою А. А. Ахматової; Упоряд. і вступ. стаття М. М. Ільницького. – Львів: Каменяр, 2004.
15. Франко І. Зів'яле листя. Лірична драма Івана Франка. – Львів, 1896.
16. Jevhen Telechovskij und Sofron Nedil'skyj. Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch. – Lemberg, 1882–86. – Nachdruck von O. Horbatsch. – München, 1982.

Мар'ян Скаб (Чернівці)

Загальнонаціональне, регіональне та індивідуальне у зверненій мові Івана Франка

Необхідним складником комунікативної поведінки окремого мовця та цілого етносу є використання ними засобів апеляції – одиниць та конструкцій вольового впливу на адресата мовлення. Протягом тривалого періоду розвитку лінгвістики ці елементи мови досліджували не раз і в найрізноманітніших аспектах. Світова лінгвістика вже має традицію вивчення імперативних форм, науці відомі численні граматичні, лексико-семантичні, стилістичні, лінгвопрагматичні, соціолінгвістичні студії так званих звертань як з погляду їх функціонування у творах одного автора, так і використання в текстах певного стилю й жанру [див.: 3: 5]. Природним продовженням студій елементів предикатної та предметної частин змісту функціональної сфери апеляції з огляду на тяжіння сучасної науки до комплексних антропоцентричних студій є ґрунтований на врахуванні найістотніших положень усіх попередніх етапів вивчення у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, загальний опис конструкцій, способів та засобів апеляції, потрібний не лише для впорядкування досліджень, але передусім для забезпечення ефективних та об'єктивних студій функціонування аналізованих одиниць і конструкцій. Цікавою в цьому сенсі є, на наш погляд, спроба моделювання апеляційної системи етносу, яка, однак, може бути зреалізована лише після моделювання апеляційних систем конкретних носіїв мови і насамперед тих, які впливали на формування української літературної мови взагалі. Винятково перспективними в цьому сенсі є аналіз та спроба моделювання апеляційної системи І. Франка, яку вирізняють специфічне поєднання загальнонаціональних, регіональних (локальних, діалектних) та індивідуальних (властивих ідіостилію письменника, вченого та громадсько-культурного діяча) чинників. Дослідження названої системи, яке ми ставимо собі за мету в цій роботі, проводимо на підставі вивчення мовних фактів, що ми відібрали з художніх творів Великого Каменяря, його листів, уміщених в академічному 50-томному виданні, з використанням методики

аналізу засобів апеляції, яку ми розробили і вже апробували [див.: 4: 6]. Одразу ж зауважимо, що ми свідомо не протиставляємо вияви апеляції в авторському мовленні І. Франка аналогічним конструкціям та грамам у мовленні персонажів творів Великого Каменяра, вважаючи, що вони вкупі становлять апеляційну систему відомого письменника, будучи фактом історії української літературної мови й частковим виявом української національної апеляційної системи.

Каменяр надавав великого значення виразникам апеляції, ретельно й виважено ставився до їх добору та застосування, про що свідчать, зокрема такі промовисті уривки з творів: *“Тільки жсаво, хлопці, і охотно до праці, а я даю вам своє чесне слово, що усі будемо задоволені, все буде добре. “Хлопці”, між якими було немало дорослих, бородатих та вусатих мужів, а кількох навіть посивілих старців, вислухавши цю промову свого принципала, не виявили особливої радості, деякі зітхали якось тужливо, а інші почали мовчки розходитися”* [8: т. 18: 312]; *“Та, най буде і по-вашому, пане Петрію! (Тое “пане” вимовляв всегда з особливим притиском і якимсь дивним тоном, в котрім змішана була гірка іронія з ненавистю і погордою)”* [8: т. 14: 10]; *“Ах ти, поросяча почеревино (звичайний титул, яким професор іменував школярів) то ти не знаєш, як пишеться 5?”* [8: т. 15: 77]; *“Довбущук спідлоб’я сверкнув на неї своїми дрібними жаркими очима, похилив голову ще нижче, мовби хотів взяти її на роги, закусив долішню губу – знак, що злість бухнула жаром в його душі, і по хвилі мовчання крикнув до неї: – Марш, дранте (так звичайно титулував свою жону)! Що тебе они обходять? До кочерги і мітли твоє собаче право!”* [8: т. 14: 46].

З’ясування авторських особливостей зверненої мови вважаємо за доцільне проводити шляхом її аналізу в кількох напрямках: по-перше дослідити повноту та специфіку використання конкретним мовокористувачем, а в цьому випадку й мовотворцем, діапазону можливих в українській мові конструкцій апеляції; по-друге, встановити особливості використання І. Франком (персонажами його творів) так званих засобів апеляції та співвіднести їх із загальнонаціональними традиціями; по-третє, з’ясувати суттєві аспекти розвитку української мови, зокрема формування норм словозміни, шляхом аналізу морфологічних особливостей грамам апеляції, які використовував Каменяр; по-четверте, дослідити детерміновані тогочасними національними пріоритетами, культурно-суспільними реаліями та індивідуальними уподобаннями закономірності лексико-семантичного наповнення номінацій адресата мовлення.

І. Твори І. Франка рясніють багатьма конструкціями апеляції, що їх відносимо до різновидів спонукальних: *“...Встань, орачу, встань! Сій в щасливий час золоте зерно”* [8: т. 1: 27]; *“Розвійтєся з вітром, листочки зів’ялі. Розвійтєсь, як тихе зітхання”* [8: т. 2: 137]; чи питальних конструкцій: *“Чого являєшся мені у сні? Чого звертаєш ти до мене Чудові очі ті ясні, Сумні, Немов криниці дно студене? Чому уста твої німі?”* [8: т. 2: 147]; в аналізованих творах ми помітили й немало виявів апеляції в розповідних реченнях: *“Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!*

За те, що в груді ти ховаєш серце люте, За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих з погордою глядиш, хоч сам живеш із них, За те, що так тебе боїться слабіша твар, Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!" [8: т. 1: 63]; "Що в моїй пісні біль і жаль і туга – Се лиш тому, що склалось так життя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чуття" [8: т. 2: 186]. У творчості І. Франка фіксуємо й поєднання названих вище конструкцій: "І отсе шлемо до тебе, чесний батьку наш Іване, своїх братчиків з благанням: будь ти нашим стерником. Поверни ти на Україну, зігривай нас своїм словом, будь між нами мов та ватра у кошарі пастухів" [8: т. 3: 76].

Звично для українця утворює І. Франко й поширені звертання: "Земле, моя всеплодюча мати, Сили, що в твоїй живе глибині, Краплю, щоб в бою сильніше стояти, Дай і мені" [8: т. 1: 28]; "Приятелі мої, молоді, гарні, як весна, сердечні, як рідня!" [8: т. 15: 15], "О. Ілля заждав хвильку, поки всі не втихли, озирнувся, кашельнув і зачав різким здоровим голосом: – Сусіди мої чесні, гості дорогі! Бог свідок, як милий мені нинішній вечір, як тішуся тим, що можу бачити в своїм домі стільки щирих і гарних дітей святої Русі!" [8: т. 15: 37]; "О краю мій, Підгір'я ти прекрасне, Як я люблю, як я люблю тебе! Мов зірка та, що світить і не гасне, Так та любов в душі моїй живе" [8: т. 1: 199].

Відповідно до усталених в українському суспільстві традицій використовує І. Франко й різні типи автономно вжитих номінацій адресата мовлення – вокативні речення: "Батьку, батьку! Люте горе вже калічить наші душі; вовченята, хоч беззубі, вже повзають серед нас!; Батьку, батьку! Від ударів гнутья наші чола й спину, і отрутою страшною накипає нам душа" [8: т. 3: 75]; "Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорозжжу, Людським презирством, ніби струпом, вкритий! Твоїм будуцим душу я тривожу" [8: т. 5: 212].

Загалом можна констатувати, що звернена мова І. Франка зі структурного погляду цілком відповідає усталеним століттями традиціям українського мово-користування і в цьому сенсі її особливості вважаємо важливими свідченнями становлення та розвитку літературної норми.

II. Винятково цікавим для комплексного аналізу зверненої мови вважаємо вивчення закономірностей та особливостей вибору мовцем одного з можливих варіантів вираження апеляції, який виявляється у взаємодії і взаємопогодженні граматичних значень репрезентантів предметної та предикатної частин змісту апеляції. Маємо на увазі явища, що в лінгвістиці отримали назву "тикання", "викання" [див.: 5: 18–29] і т. ін. Твори Великого Каменяра, присвячені подіям світової та вітчизняної історії, можуть бути яскравим підтвердженням давніх настанов про застосування "тикання" й "викання", які полягали лише у врахуванні кількості (однини й множини) адресатів мовлення і не ускладнювалися жодними етикетними міркуваннями. Саме тому в І. Франка фіксуємо "тикання" Мойсеєві; Іванові Вишенському. Абсолютним та послідовним "тиканням" в усіх напрямках відзначається спілкування персонажів повісті "Захар Беркут".

Особливим різновидом ввічливості в окремих мовленнєвих виявах є звертання до адресата мовлення як до третьої особи, що звичайно називають “вониканням”. Ми вважаємо за доцільне розмежувати звертання до одного адресата у формі третьої особи однини (тобто паралельне за значенням числа “тиканню”): *“Kiamiesz, gaiganie! – крикнув що моці маленький зляканий доктор. – Пан сам бреше! – відрізав Олекса, у котрого з лютості жили на чолі кров’ю набігли”* [8: т. 15: 48] і звертання до одного адресата у формі третьої особи множини (тобто паралельне за значенням числа “викання”): *“Та за що мене пан професор хочуть бити? – спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці”* [8: т. 15: 79]; *“А з ким то панунця так розмовляють? – почувся нараз від дверей голос старої служниці, що ввійшла, щоб попрятати в Целиній світлиці. – Моя Осипова, Сказала Целя, не відповідаючи на се питання, – може би, час уже снідання дістати? – А то що собі паннунця думають? – скрикнула добродушно Осипова. – Адже ж нині паннунця до служби не йдуть і разом з панством снідають”* [8: т. 18: 35]. Перший спосіб відповідно пропонуємо називати “вінканням”, а другий – “вониканням”. Названі способи апеляції, які фіксуємо в мовленні жителів Західної України, представників української (західної) діаспори, у частині текстів художньої літератури, В. Сімович характеризував так: *“...росіяни, чехи, серби, болгары – спинилися на “викання”*. Українська ж інтелігенція, здається, під польським впливом, старається зазначувати ввічливість тим, що вживає 3 ос., але множини (це вже українське). Це щось наче контамінація, як ми такі явища зємо в лінгвістиці (мама були, нехай тато скажуть, як пан професор собі бажають)... У селян такі вислови теж часті (що єгомость кажуть, нехай пані зажадають, панця мені дали, нехай панночка, чи панунця не гніваються). Розуміється, що такі вислови товариської мови відомі тільки тут, на західних землях (на Волині зрідка), а що нема їх на сході, то можна зробити висновок, що це також вплив польської товариської мови” [1].

“Вінкання” чи “воникання” у аналізованих текстах трапляється відносно рідко, причому, на наш погляд, І. Франко вважає використання таких способів апеляції незвичним для українця, хоча й західного, про що свідчать особливості їх застосування. По-перше, доволі часто такі способи апеляції Франкові персонажі використовують при зверненні чи то до чужинців (передусім поляків), чи то до осіб, що мають значно вищий соціальний статус (представників адміністрації, судової влади, які переважно й не були українцями). По-друге, “вінкання” та “воникання” в І. Франка одні й ті ж мовці використовують до тих же адресатів непослідовно, що теж свідчить про неприродність для них цих способів апеляції: *“Я знала, що ви в той бік стрілите, хоч і не надіялася таких слів. Ви програли, пане доктор. Я думала про долю жінок у публічній службі”* [8: т. 18: 82] і одразу ж далі: *“Мусить пан доктор, як на сповіді, визнати мені три правди, – напів гумористично, а напів з якимось нервовим неспокоєм сказала”*, а далі знову викання: *“Фе, пане доктор, стидайтеся... Поміляється, пане”* [8: т. 18: 83]; *“Прошу тата, най тато не гні-*

ваються, – сказав з високим, крихіточку навіть згірдним спокоєм Густав. – Прошу тямити, що тут діло йде не лиш о татову особу, але також о маму і о сестру. Нехай тато не забувають, що вона ще панна, що її треба видати замуж, по змозі добре видати!” [8: т. 18: 194]; “Ну що, перервав його гадки будівничий, – Чого ж ти стоїш? Забирайся відси! Та я пану ту місця не застою, заберуся. Лиш усе-таки мені здається, що то не так повинно бути, як пан кажуть”, щоправда непослідовне, бо уже в наступній репліці наявне викання “– Що, що? Ти мені хочеш науку давати? Ну, добре, ну, кажи, як повинно бути? – Ви, пане, повинні знати, що й ви так само слуга, як я, що коли би вас не наймили до роботи так, як мене, то й ви би мерли з голоду так, як і я...”; “Га, то хіба пані дозволяють, – сказав пан Денис, обертаючися до молодшої панни Кривичівни, – що зложу...” [8: т. 15: 34].

Вважаємо, що І. Франко сприймав та використовував “вінкання” й “воникання” як чужі українському мовленню способи апеляції, що певною мірою відображають регіональні особливості галицької комунікації, є додатковим прийомом стилізації та індивідуалізації мовлення конкретних персонажів [порівняймо: 1; 2].

III. Не менш важливим складником характеристики функціональної сфери апеляції є специфічний для кожної із її сфер змісту набір граматичних форм та закономірностей їх використання.

Первинними засобами для вираження предикатної частини змісту апеляції є імперативні синтетичні форми дієслова 2-ої особи однини: “Земле, моя всеплодющая мати, Сили, що в твоїй живе глибині, Краплю, щоб в бою сильніше стояти, Дай і мені!” та множини: “Гей, брати! В кого Серце чистес, Руки сильнії, Думка чесная, – **прокидайтеся! Встаньте, слухайте** Вчемогуцього Поклику весни! **Сійте** в головах Думи вольнії” [8: т. 1: 27], а також 1-ої особи множини “– Ну добре, **ходім**, – сказав Борис і знов попав в якусь задуму, ідучи попідруку з Тоном до невеличкої, чисто вибіленої офіцини в кутку саду на схід від дому; в тій офіцині жили паничі літом, бо тут їм і холодніше і вигідніше було” [8: т. 18: 358]; “– Хаїм, – сказав Невеличкий, – ану, **завинімся** і уведімо нині решту товару! Хто знає, що завтра може приключитися!” [8: т. 14: 219]; “А мій Хома аж одеревів цілий, сердешний. – **Не дожидаймося**, – каже, Семене, лихої години на себе, **утікаймо!** – **Утікаймо!** – кажу й я та й побіг домів збиратися” [8: т. 14: 266]. Відзначимо, що у творах І. Франка ми не виявили аналітичних форм 1-ої особи множини.

Як і сучасні українці, І. Франко активно використовував і функціональні еквіваленти імперативних форм, передусім форми дійсного способу: “**Обриваються** звільна всі пута, **Що** в’язали нас з давнім життям: З давніх брудів і думка розкта, – **Ожиємо, брати, ожием!**”; дооформлення предикатної частини апеляційного змісту здійснюють специфічні спонукальні (звертальні) частки та вигуки: “**Ану, хлопці, живо до дрюків!** – командировав будівничий” [8: т. 15: 263]; “**Анна. Цить, Миколо, не плач. І на мене вини не звертай**” [8: т. 24: 49].

Для вираження предметного змісту апеляції І. Франко вживав форми кличного вокатива імені – власне іменники зі специфічними закінченнями кличного відмін-

ка: “Чого ти, **хлопе**, вбравсь у стрій лицарський, Немов боїшся насміху і сварки? Чого важкий свій молот каменярський Міняєш на тонкий різець Петрарки?” [8: т. 1: 142]; “**Весно**, що за чудо ти твориши в моїй груді?” [8: т. 1: 35]; “**Місяцю-князю!** Нічкою темною Тихо пливеш ти Стежкою тасмною” [8: т. 1: 50]; “Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів Тебе, **кохана Вкраїно!**” [8: т. 1: 83]; “**Поезіє, красовице чудова**, Твоє лице подібну силу має Змінити камінь самолюбства й злості У сльози, в спів страждання до людей” [8: т. 1: 304]. Сюди ж відносимо займенникові іменники другої особи **ти**, **ви**: “Та прийде час, і **ти** огнистим видом Засяєш у народів вольних колі, Труснеш Кавказ, вбережешся Бескидом, Покотиш Чорним морем гомін волі І глянеш як хазяїн домовитий По своїй хаті і по своїм полі” [8: т. 5: 214].

У творах І. Франка фіксуємо й форми вокатива, омонімні до форм називного відмінка. Відзначимо, що в однослівних назвах адресата мовлення вокативні грами омофлексійні з формами кличного відмінка – це переважно загальні: “**Майстер**, ви тут сиділи: хто се сказав? Говоріть, а ні, то вас нажену з роботи замість того урвителя” [8: т. 15: 270] та власні назви іншомовного походження: “– А ти, **Ежен**, на другий раз не переривай мені, як я хочу що говорити перед товариством, – казав попередній бесідник, оперишся о стіл і видавлюючи кислий усміх на своє широкє, від вина почервоніле лице” [8: т. 15: 165]; “– **Сімон**, кіцю, – та-бо ти, бачу, на правду береш жарти нашого мецената до серця! – приговорювала невеличка блондинка, гладячи Сімона по гладко виголенім підбородку” [8: т. 15: 165]; “Се що такого? **Фанні**, що тобі сталося? **Фанні**, серце моє, чого ти плачеш?. – А, як ся маєте, пане Маріане? – спасибі, спасибі! Увіде. А ви як?” [8: т. 15: 21]. Утворення форм кличного відмінка таких слів для пересічного українця, мовлення якого зображував І. Франко, було досить проблематичним.

У поезії трапляється використання названих граем, які зумовлені необхідністю витримати певний ритмічний малюнок тексту, що підтверджує, до речі, і застосування в цьому ж тексті аналізованих слів з вокативним закінченням: “Ах, **дідусь!** Ти куди йдеш під ніч? Будь, **дідусеньку** з нами! Глянь, який збудували ми мур, Які бапти і брами!”.

Флексії кличного відмінка, які вживає І. Франко, майже повністю відповідають нормам сучасної української літературної мови. Певна регіональна своєрідність та індивідуальні особливості фонетико-морфологічного оформлення граем-номінацій адресата мовлення виявляється передусім у власних іменах: “Кохана **Ольдзю**, серденько моє” [8: т. 48: 119], “Кохана **Ользі**” [8: т. 48: 123]; “Дорогий **Славку**” [8: т. 48: 89].

Особливістю вираження апеляції в сучасній українській мові є також поширене в усному та писемному мовленні і власне кодифіковане українським правописом вживання в складених номінаціях адресата мовлення форм зі спеціальним закінченням кличного відмінка і форм вокатива (оскільки елементи складеної номінації не можуть бути представлені різними відмінковими формами) із закінченнями,

омонімними формам називного відмінка. Варто зауважити, що приписи правопису зумовлені, крім прагнення забезпечити різноманітність звучання, також і лексико-семантичним наповненням іменників, що комплектують номінацію. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Маріє Василівно* [7: 74]. Якщо номінація адресата мовлення складається з загальної назви та імені, “форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім’я” [7: 74]. Правопис допускає відсутність вокативного закінчення в номінації адресата мовлення, яка складається з двох загальних назв, типу *добродію бригадире* і *добродію бригадир* [7: 74]. І лише в назвах співрозмовника, до якого звертаємося, що складаються з загальної назви та прізвища, правопис категорично стверджує, що “форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка” [7: 74]. Варто зауважити, що у випадку утворення складеної номінації адресата мовлення з українським прізвищем чоловічого роду, що закінчується на приголосний звук, у розмовному мовленні дуже часто використовують форми кличного відмінка зі специфічним закінченням і від прізвища: *пане Морозе*.

Наші спостереження за репліками персонажів у художніх творах і листах Камењара дають підстави стверджувати, що для зверненої мови І. Франка характерними є всі названі сучасні тенденції. Автор доволі часто використовує складені номінації, у яких етикетне *пане (добродію)* поєднує з омофлексійною номінативові формою іменника, що є чи то прізвищем, чи то “професійною” назвою адресата мовлення. Микола: “*А ви відки, пане Шандоре*”; і поруч Анна: “*Як ся маєте, пане шандар?*”; його назвою за суспільним статусом: “*Ну, пане начальнику, дай нам боже здоровля! Пане директор, – сказав Микола, входячи до фабричної канцелярії, – ось я знов у вас і прошу роботи*” [8: т. 15: 210] тощо. Трапляється й номінація *пане добродію*: “*– Я русин, пане добродію, і не соромлюся цього, – пишно промовляв цей вельмишановний пастир і представник народу*” [8: т. 17: 344].

У листах фіксуємо доволі часті випадки використання в подібних складених номінаціях другого іменника у формі кличного відмінка: і (причому водночас і стосовного того ж адресата) в омофлексійній формі називного, наприклад: “*Дорогий пане професоре!*” [8: т. 50: 274]; “*Високоповажаний пане професор!*” [8: т. 50: 291] до Ф. Вовка; “*Високоповажаний пане професор*” [8: т. 50: 135; 8: т. 50: 323], “*Високоповажаний пане професоре*” [8: т. 50: 289] до М. Грушевського; “*Високоповажаний пане професоре!*” [8: т. 50: 203], “*Високоповажаний пане професор!*” [8: т. 50: 204] до Франтішка Пастрика. Вважаємо, що вживання таких форм є важливим аргументом на користь заперечення спрощеного розуміння цього явища як просто “русизму”; причини, як свідчать і твори І. Франка, є значно складнішими та різноаспектними.

Відзначимо також, що у низці листів І. Франка ми зафіксували усічення власного імені при називанні адресата мовлення: “*Коханий Іва!*” [8: т. 48: 312]; “*Дорогий Іва!*” [8: т. 48: 449], що теж є досить цікавим для з’ясування природи та механізмів

цього явища в сучасних слов'янських мовах. Було б помилково пояснювати наявність у сучасному розмовному мовленні українців усічених форм для називання адресата мовлення лише інтерференційним впливом російської мови. Цьому суперечать факти використання таких граем у різних говорах української мови, у тому числі й південно-західних, на які російський вплив у попередні епохи майже не поширювався. Можливо, у цьому випадку поява усічених форм пов'язана із прагненням мовців скорочувати пестливо-зменшувальні найменування особи взагалі [див.: 3: 128–129].

Досить часто предметну частину змісту апеляції в мовленні І. Франка можуть позначати також субстантивовані прикметники: “Змилуйся, **святий!** Усе тобі віддавши, я лишився **Убогий, голий**” [8: т. 1: 313]; “– *О, о, о, – скрикнув вїт, – не можна, **любенький,** не можна у мене! Ту кум **Матвій** кривди тобі не зробить, не бійся, припилює тебе добре*” [8: т. 15: 239]; “*На його слова я розплакалась і повисла на його шиї, цілувала його уста і очі, не можучи нічого промовити, як тільки: – **Милий мій!..., Любий! .. Золотий!..***” [8: т. 18: 220]; дієприкметники: “***О розп'ятий!** Глянь на мене! **О, не дай мені пропасти** У безодні мук, розлуки, у зневір'я глибині*”, власне прикметники, порядкові числівники та дієприкметники, вжиті разом з іменниками в поширених звертаннях тощо.

IV. Наступним важливим параметром аналізу апеляційної системи є вивчення особливостей лексико-семантичного наповнення репрезентанта предметної частини змісту апеляції. Причому, на наше переконання, досліджуючи особливості мовлення певних носіїв мови, доречно порівнювати їхню систему номінацій адресата мовлення з загальнонаціональною передусім за доволі чіткими параметрами: найактивніше українці використовують для номінацій адресата мовлення займенникові іменники **ти, ви**, власні назви осіб та їхні загальні номінації, серед яких найважливіші з функціонального погляду: усталені в суспільстві номінації, відзначені максимальною універсальністю використання, функціонують як етикетні (типу *пане, товаришу, добродію*); назви осіб за ознаками статі, доповнювані віковими характеристиками (типу *чоловіче, жінко, хлопче, дівчино*); назви осіб за спорідненістю та свояцтвом, ужиті в прямому чи переносному значенні (типу *батьку, мамо, брате, сестро, сину, дочко, діду, бабо, дядьку, тітку* тощо); назви осіб за їх стосунками з іншими особами (типу *друже, приятелю, колего* тощо); назви за фахом, родом діяльності, уподобаннями, посадою, званням, академічні титули тощо; назви осіб за майновим та суспільним статусом (типу *господарю, власнику, царю, рабе, князю*); назви осіб за ознакою їх належності до певної групи людей; назви осіб, що містять їх абсолютну чи відносну (ситуаційно зумовлену) оцінку або характеристику (*розумнику, дурню, йолопе* тощо); оказіональні назви особи адресата мовлення, персоніфіковані найменування [5: 73–74]. Прикметно, що такими ж особливостями лексико-семантичного наповнення номінацій адресата мовлення відзначаються й твори І. Франка.

Каменяр дуже активно використовував в авторському мовленні й у мовленні персонажів повні та скорочені імена осіб: “*Анна. **Михайле, Михайле!** Що буде*

з нами?” [8: т. 24: 53], “*Ах! Панно Рузю, панно Рузю, – яка ж то пані ласкава! Я думав, що пані назве мене щонайменше розбійником або шибеником, а то тільки легкомисним*” [8: т. 15: 28] як вжиті окремо, так і у поєднанні з іншими лексемами: “– *Ах! Пане Денисе, пане Денисе, – який же то пан легкомисний!*” [8: т. 15: 28]. Ми не зафіксували в мовленні І. Франка (крім листів до Олени Пчілки та адресатів-росіян: до О. Пипіна: “*Високоповажаний добродію, Олександрє Миколайовичу!*” [8: т. 50: 224] та Є. Трегубова: “*Високоповажаний пане добродію Єлисею Купріяновичу!*” [8: т. 50: 337]) вживання імен по батькові, що може бути кваліфіковане не як індивідуальна риса автора, а як загальна тенденція тогочасного українського мовлення. Проте в офіційному вживанні зрідка фіксуємо поєднання імені та прізвища: “*Жандарм. Микола Задорожний, я вас арештую. (Видобуває з торби залізні ланцюжки з наручниками). Давайте сюди руки і не думайте опиратися, бо вам гірше буде*” [8: т. 24: 29].

Доволі активно використовує І. Франко універсальні етикетні звертання, які прагне виробити кожне суспільство, причому мова творів та листів Каменяра за-свідчує їх неусталеність у тогочасному суспільстві: автор часто використовує паралельно всі конкурентні номінації адресата такого типу *пане, добродію*, причому в художніх творах, описуючи тогочасне галицьке життя, надає перевагу універсальній етикетній номінації *пане*: “*Микола. Та роздягніться, пане, сідайте! Адже ж тепер, під ніч, далі не підете*” [8: т. 24: 18], а в листах у власній зверненій мові використовує значно ширший діапазон (*пане, добродію, товаришу, друже* тощо), що, очевидно, можна тлумачити як індивідуальні особливості мови І. Франка.

Доволі часто І. Франко використовував назви осіб за ознаками статі, доповнювані віковими характеристиками, типу: “*Продай корову! Адже маєш їх дві, – мовив Маріан. – Але ж, чоловіче, чим же я буду жити взимі! Стільки могого всього достатку*” [8: т. 15: 23]; “*Іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене або чи не кличе де жирівка: “Чоловіче, чоловіче, а чому мітли?”*” [8: т. 15: 231]; “*Жандарм. Чуєте, жінко, Отворіть скриню...*” [8: т. 24: 30].

Для відтворення особливостей комунікаційного побуту тогочасних галицьких українців І. Франко активно вживав назви осіб за спорідненістю і свояцтвом як у прямому (при відтворенні спілкування між родичами і рідними), так і в переносному (при зображенні спілкування адресанта зі знайомими та незнайомими людьми) значенні, вкладаючи в них при цьому позитивні конотації та актуалізуючи найзагальніші семи віку та статі: “– *Що ж ти, брате, на нас загнівався, дуже щось довго межі панами бувши, – сказав він а на лиці його мигнув їдкий усміх. – Га, – відповів я, – що ж робити, брате, коли мя пани так полюбили, що і на світ дихнути не пускают?*” [8: т. 15: 51]; “– *Татуню, татуню! Я щось знаю! – Та що таке, моя дитино? – Я знаю, що чоловік очима видить...*” [8: т. 15: 69]; “*Най вам бог, бабусю, стократно надгородить! – пробубонів я і взяв мищину*” [8: т. 15: 244]; “*Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажеть, Душа вже з гостини додому ся просить*” [8: т. 1: 179].

Для називання адресата мовлення І. Франко активно користується найменуваннями осіб за їх стосунками до інших осіб: *“Лихо, сусідо! Ой горе нам, свату! Світ вже кінчиться! Вже буря гуде!”* [8: т. 1: 103].

Дуже велику і часто вживану групу номінацій адресата мовлення становлять “професійні” назви осіб, серед яких у творчості І. Франка найбільш активно використано: назви за званням; номінації за родом діяльності та назви за посадою: *“Ні, комірнику, так справжній братчик не повинен робити!”* [8: т. 17: 359]. *“Вітаю, вітаю вас, пане комірнику! – звільна й трохи через ніс сказав граф і подав малому комірникові-адвокатові свою величезну руку, яку той обома своїми ручками обняв і потиснув, комічно вклоняючись. причому вузькі поли його фрака розвівалися на обидва боки, немов вилоподібний хвіст ластівки”* [8: т. 17: 358]. Лексеми цієї групи письменник використовує переважно для відтворення ситуацій офіційного й напівофіційного спілкування (у разі звертання неофіційної особи до того, хто перебуває при виконанні службових обов’язків): *“Сів він на лаві край вікна, дивиться на нашу роботу, а далі каже: – А що це у вас, господарю, стільки людей? – Та так, за ложками поприходили”* [8: т. 16: 260].

У ролі звертань “професійні” назви осіб І. Франко поєднує переважно з універсальними етикетними лексемами; у цьому випадку номінація *пане* виконує власне етикетну й соціально-регулятивну функцію, а лексема, що ми віднесли до аналізованої групи, функцію номінативну (ідентифікувальну). *“– Ану, панове рійники, нафтарні, мазарі, чия ласка зараз до роботи? – голосили по улицах надзорці. – До вечора пів шахти! Ану, ану!”* [8: т. 15: 462]; *“– Та що ви, пане графе! – відповів комірник, затремтівши ногами й руками”* [8: т. 17: 360]; *“Пане редакторе, дайте рукопис! – сказав хлопець із друкарні, відчиняючи двері та просовуючи голову в кабінет”* [8: т. 17: 401]; *“Пане касієрю! Кошти справлення мундирів записати кожному на його рахунок, розложити на півроку і стягати щотижня при виплаті!”* [8: т. 18: 317].

Українським традиціям відповідає використання в ролі назв адресата мовлення його експресивних оцінно-характеризувальних абсолютних та відносних номінацій: *“– Мовч, дурню! – крикнув розлючений Василь. – Доки я ще живу, не смієш ми під ніс тикати: то так роби, а се так”* [8: т. 14: 327]; *“Ти, злодію, ти, драбе, кримінальнику, зараз мені забирайся відси! Кричав запінений підмайстер. чимраз ближче підскакуючи до робітника”* [8: т. 15: 60], серед яких фіксуємо й такі, що мають виразне регіональне забарвлення: *“– Забирайся, опришку! Махай до сто бісів, бо велю поліція закликати! Робітник уперто пенькав молотком о цеглу. Тоді підмайстер прискочив до нього, вирвав йому молоток із руки і штурнув на вулицю. Розлючений муляр заскреготав зубами і випростувався. – Хаме! крикнув він. – Якого ти біса мене вчепився? Чого ти від мене хочеш?”* [8: т. 15: 61] *“– Анно, – загомоніли жінки, – май же розум! Що дитина винна, за що будеш бити його? Фе, стидайся. – Ти сама стидайся, багачко зателепана? – закричала Анна. – А я чого б мала стидатися? Я чень мати своїй дитині. – Я виб’ю. Я й помилую!..”* [8: т. 15: 103].

Окремим, причому винятково цікавим й повчальним аспектом дослідження системи номінацій адресата мовлення І. Франка, видається аналіз переносних найменувань особи, зокрема при цьому доволі яскраво й однозначно виявляються передусім властиві для певного етносу, усталені віками традиції використання для найменування особи адресата мовлення персоніфікованих назв певних рослин, тварин, частин тіла: “– Бог тебе покарає за нашу кривду. Ти, **п’явко людська!** – крикнула, заходячися від сліз, Плавчиха” [8: т. 15: 213]; “Аж ту чую – гомін. Дивлюся, вийт з присяжним на перелазі. Підходить, оглядає мене і всміхається. – А що, **рибонько**, добре тебе ту заходили? Я ледве дишу, а весь у крові. – Що ж не говориши, **серденько**? Кажи, не бійся, я тобі нічого не скажу. – Пане вийте, – простогнав я, – другу... таку ніч..., не витримаю. – Не витримаєш, **душенько**? – всміхався вийт. – Ні, не бійся, витримаєш. Такі, як ти, вмють тримати. Ну а тепер, небоже, ти знаєш, що тобі у мене належиться? Я видивився на нього. – Ов, **непам’ятуций же ти, голубчику!**” [8: т. 15: 242].

Як свідчить проведений аналіз, вибір І. Франком відповідних конструкцій, способів та засобів апеляції, специфіка їх уживання в мовних конструкціях є, по-перше, яскравим виявом національної своєрідності українського етносу, яка формувалася й розвивалася протягом його тривалого розвитку шляхом витворення власних засобів, а також унаслідок впливів інших національних культурно-мовних традицій, по-друге, засвідчує специфічні регіональні особливості витворення зверненої мови галицькими українцями, по-третє, яскраво демонструє особливості індивідуального стилю автора, його місце у процесах становлення й вдосконалення норм нової української літературної мови.

Література:

1. Сімович В. Наша товариська мова // Назустріч. – 1 березня 1934. – Ч. 5.
2. Панько Т., Білоус М. Слово в духовному житті нації. – К., 1995.
3. Скаб М. Граматика апеляції в українській мові. – Чернівці, 2002.
4. Скаб М. Засоби апеляції у мовленні Юрія Федьковича // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2005. – Вип. 274–275. – Слов’янська філологія.
5. Скаб М. Прагматика апеляції в українській мові. – Чернівці, 2003.
6. Скаб М. Схема й параметри опису системи номінації адресата мовлення // Граматика слова і граматика мови: Збірник наукових праць, присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України І. Вихованця / Укл. А. Загнітко. – Донецьк, 2005.
7. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні; Інститут української мови. 4-ге вид., випр. і доп. – К., 1993.
8. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.